

ВЗАЄМОЗУМОВЛЕНІСТЬ ПОЛІТИЧНОЇ І ПРАВОВОЇ СИСТЕМ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНА ОСНОВА

Показано, що взаємозумовленість політичної і правової систем є одним з об'єктів вивчення нового наукового напрямку – правової політології. З'ясовано, що в енциклопедичній літературі сутність обох систем розкривається через перерахування їх елементів. Встановлено, що дослідження двох систем потребує застосування порівняльного методу, оскільки першим етапом перед визначенням і аналізуванням зв'язків між політичною і правовою системами, є виокремлення їх однакових, схожих чи спільних елементів. Розглянуто метод моделювання, з допомогою якого можна створити умовну схему взаємодії політичної і правової систем, що поглибить знання і розуміння взаємозумовленості цих систем.

Ключові слова: політична система, правова система, порівняльний аналіз, метод моделювання, типи моделей.

Kukuruz Oksana. Interdependence of political and legal systems: theoretical and methodological basis

The article focuses on the fact that the interdependence of political and legal systems is one of the objects of studying a new scientific direction – legal and political studies. It has been found out that in the encyclopedic literature the essence of both systems is revealed through the listing of their elements. It has been established that the research of the two systems requires the use of the comparative method, since the first step in defining and analyzing the relations between political and legal systems is the determination of their identical, similar or common elements. The method of modeling, by means of which it is possible to create a conditional scheme of interaction of political and legal systems, which will deepen knowledge and understanding of the interdependence of these systems, is considered.

Key words: political system, legal system, comparative analysis, modeling method, types of models.

Політичну і правову системи тривалий час вивчали окремо в межах двох наук – політології і юриспруденції відповідно. Ці

© КУКУРУЗ Оксана Володимирівна – кандидат політичних наук, старший науковий співробітник відділу правових проблем політології Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України

системи, умовно розділені в теорії, на практиці є взаємозалежними, відтак їх комплексне вивчення швидше наблизить дослідників до встановлення причин і наслідків їх дії, сприятиме виробленню адекватних рекомендацій і прогнозів. Взаємозумовленість політичної і правової систем належить до предметного поля нового наукового напрямку – правової політології. Проблемами інституціоналізації правової політології в Україні займаються І. Кресіна¹, А. Сотник², О. Стойко. Попри певні напрацювання щодо сутності цього наукового напрямку, який спрямований на вивчення політичних і правових явищ та процесів у їх єдності, окремого висвітлення потребує теоретико-методологічна основа дослідження політичної і правової систем. З цією метою в статті буде розглянуто: розуміння категорій «взаємозумовленість» і «система»; підходи, які структурують визначення понять «політична система» і «правова система»; методи, які надають можливість розкрити взаємовплив цих двох систем; евристичні засади дослідження взаємозумовленості політичної і правової систем.

«Взаємозумовленість» у словнику української мови тлумачиться як взаємозумовлений, «обумовлений, визначений спільним існуванням, що впливає одне на одного»³. Система в найзагальнішому філософському значенні розуміється як «сукупність визначених елементів, між якими існує закономірний зв'язок чи взаємодія»⁴. Політика і право, політична і правова сфери, політична і правова системи перебувають під взаємним впливом, що не викликає сумнівів ні у теоретиків, ні у практиків. Науковий розгляд цієї проблеми потребує з'ясування розуміння явищ, зв'язки між якими необхідно визначати і досліджувати.

Відповідно до відомої теорії соціальної системи Т. Парсонса, суспільство, а також будь-яке суспільно-політичне явище, в тому числі політику, можна уявити як систему. Остання є сукупністю елементів, між якими існують певні зв'язки. Елементами кожного суспільства Т. Парсонс вважав суспільні цілі, норми, цінності й ролі. Кожен інститут в суспільстві, на його думку, є підсистемою, що виконує функції адаптації,

досягнення цілей, інтеграції, підтримання системи, які спрямовані на збереження системи⁵.

Значний вплив на розуміння політичних систем мають моделі Д. Істона, Г. Алмонда, К. Дойча. Системна модель Д. Істона показує функціонування політичної системи через її взаємодію з зовнішнім середовищем. Її фазами є: «вхід» (вимоги і підтримка), «конверсія» (перетворення вимог у підготовку альтернативних рішень), «вихід» (прийняття рішень і їх реалізація), зворотний зв'язок (вплив результатів діяльності влади на зовнішнє середовище). Функціональна модель Г. Алмонда розкриває сутність політичної системи через її функції: входу (політична соціалізація, артикуляція інтересів, агрегування інтересів, політична комунікація) і виходу (розробка норм, застосування норм, контроль за їх дотриманням.) Інформаційно-кібернетична модель К. Дойча розглядає політичну систему через фази проходження інформаційно-комунікативних потоків, а саме: отримання та відбір інформації, обробка й оцінка інформації, прийняття рішень, здійснення рішень із зворотним зв'язком⁶.

В сучасній українській енциклопедичній літературі політична система визначається як: «інтегрована сукупність політичної влади, суб'єктів, відносин, політичної організації і політичної культури суспільства, яка забезпечує його соціальну стабільність, соціальний порядок і яка має певну соціально-політичну орієнтацію»⁷; «сукупність державних і недержавних інститутів, які здійснюють владу, управління суспільством, регулюють взаємовідносини між громадянами, соціальними та етнічними групами, забезпечують стабільність суспільства, відповідний порядок у ньому»⁸; «цілісна, упорядкована система відносин, норм, цінностей, ідей, дій, цілей, методів, інститутів, пов'язаних із політикою, її виробленням, впровадженням чи впливом на неї; є однією з частин (підсистем) сукупної суспільної системи, взаємодіє з іншими її підсистемами: соціальною, економічною, правовою, культурною та ін.»⁹. У політологічній літературі відзначається, що категорія «політична система» не відображає політичну реальність, а є «штучно

створеним теоретичним, міркувальним конструктом, інструментом, що дає змогу виявляти й описувати системні властивості різноманітних політичних явищ», «служує засобом системного аналізу політики»¹⁰.

Огляд енциклопедичної літератури, з одного боку, показує відсутність єдиного узагальненого визначення політична система, з іншого, свідчить про схожість її розуміння через включення до неї великої кількості різноманітних, різнопланових складових, таких як влада, відносини, інститути, ідеї та ін. За таких умов варто виокремити підходи, які можуть використовуватися дослідниками при вивченні політичної системи, дослідженні її елементів. Наприклад, в польській політологічній енциклопедії наведено чотири концепції розуміння поняття «політична система». 1. Інституціональна (структурна) концепція. Політична система – це установи, органи, організації, за участю яких приймаються політичні рішення. Сюди ж включають відносини між ними та правові основи, на підставі яких вони діють. 2. Біхевіористично-функціональна концепція. Політична система – це динамічний суспільний процес, який відбувається всередині таких спільнот як держава, політична партія, професійний зв'язок чи об'єднання приватних підприємств, метою якого є перетворення суспільних імпульсів в політичні рішення і політичну діяльність. Також сюди ж зараховують принципи, що стосуються організації і форм діяльності політичної влади. 3. Системна концепція. Політична система – це відносини між системою і її оточенням, які відбуваються в три етапи: «входу», «перетворення», «виходу». 4. Реляційна концепція. Політична система – це залежності, які виникають в процесі боротьби за владу чи її утримання. Сюди належать відносини підпорядкування, співпраці, конкуренції чи боротьби¹¹.

Колектив українських і білоруських правників політичну систему розглядають крізь призму трьох традиційних підсистем – інституційної, нормативно-регулятивної та інформаційно-комунікативної. Елементами першої підсистеми вони називають державу, політичні партії, групи інтересів, засоби

масової інформації, громадські рухи; другої – норми (формалізовані/формально-юридичні та неформалізовані), що врегульовують суспільні відносини, перебувають у певному відношенні одні до одних і формують загальну ієрархію нормативних актів; третьої – канали передачі інформації від держави до суспільства і навпаки¹².

Таким чином, категорія «політична система» відображає багатоаспектне явище, тому не існує єдиного узагальненого визначення, яке б охопило всі його прояви. Вибір одного із існуючих підходів до визначення поняття «політична система» за домінуючий (інституціональний, функціональний, системний, реляційний, нормативний, інформаційно-комунікативний) буде залежати від мети і завдань конкретного дослідження.

Розглянемо особливості розуміння категорії «правова система». Остання в енциклопедичній літературі визначається як «сукупність взаємопов'язаних між собою системи права та засобів її реалізації»¹³. Її основними елементами названо: систему права і систему законодавства; правові відносини; юридичну практику, тобто діяльність правотворчих, правозастосовних і правоохоронних органів; правову політику та ідеологію; правосвідомість і правову культуру; юридичну науку й освіту. У навчальній літературі відзначається, що правова система – «це конкретно-історично обумовлений комплекс всіх взаємопов'язаних правових явищ (юридичних норм, установ, правосвідомості й правової культури, юридичної практики тощо), які функціонують у певній країні». До її елементів віднесено: «особливості праворозуміння, джерела права, їх тлумачення і застосування, юридичну техніку і юридичну термінологію, правову ідеологію та правову психологію, своєрідність правового мислення»¹⁴.

У складі правової системи виділяють п'ять підсистем: інституційну (суб'єкти права), нормативну (норми, принципи, джерела права), ідеологічну (праворозуміння, правова свідомість і культура, правова наука, правова традиція), функціональну (правотворчість, правореалізація, правозастосування), резуль-

тативну (ступінь відповідності результату дії права інтересам суспільства)¹⁵.

Правову систему називають одним із різновидів соціальних систем, частиною суспільної системи, яка взаємодіє з економічною, політичною, моральною та іншими системами. Суть такої взаємодії Н. Оніщенко пояснює наступним чином: «всі суспільні відносини, створені в сферах політики, економіки, науки, культури, освіти та ін., є об'єктом регулювання і охорони правової системи. ... сама правова система формується, розвивається і функціонує під впливом цих відносин»¹⁶.

Аналіз визначень понять «політична система» і «правова система» показує, що різні підходи застосовуються не лише до різних видів систем, а й до одного й того ж самого. Відтак спочатку за допомогою порівняльного аналізу необхідно визначити однакові, схожі чи спільні елементи обох систем. При цьому необхідно знати і застосовувати певні методологічні принципи, важливі для компаративних досліджень. До таких належать наступні: «перед тим, як здійснювати порівняльний аналіз, потрібно визначити поняття та критерії релевантності ситуації; встановити критерії для адекватної репрезентації окремих компонентів, які аналізуються; необхідно сформулювати гіпотези; доцільно формулювати серію гіпотез; збір даних слід розпочинати до формулювання гіпотез»¹⁷. За аналогією з однією з найважливіших стадій порівняльно-правового дослідження правових систем – пояснення і розуміння механізмів подібностей і відмінностей¹⁸ – можна описати евристичні засади дослідження взаємозумовленості політичної і правової систем. Зокрема, за допомогою методики порівняльних досліджень можна: виявити подібності та відмінності політичної і правової систем; встановити і пояснити причинно-наслідкові зв'язки їх взаємодії; з'ясувати загальні тенденції функціонування і розвитку цих систем; розробити класифікації, моделі, проекти політичних рішень і правових актів.

Встановивши релевантні елементи обох систем можна визначити тип зв'язків між ними. Фахівці з методології наукових досліджень наводять такі види зв'язків: взаємодії (коорди-

нації), породження, перетворення, побудови, функціонування, розвитку, управління; міжсистемні, внутрішньосистемні; важливі, неважливі; жорсткі, гнучкі; суттєві, несуттєві; взаємні, односторонні; суперечливі, несуперечливі; корисні, шкідливі; слабкі, тісні; паралельні, послідовні; рекурсивні, синергічні, циклічні¹⁹.

Взаємозумовленість політичної і правової систем, як випливає з вищенаведеного вивчення наукової проблеми, можна дослідити за допомогою методу моделювання. Модель розуміють як: «слово або образ, що виникають у свідомості як відображення реального об'єкта (В. Комаровський); уявну або матеріальну систему, яка відображаючи або відтворюючи об'єкт дослідження, спроможна замінити його так, що її вивчення надає нову інформацію про такий об'єкт (В. Штофф); умовний образ політичного об'єкта, який може бути виражено математичною формулою, графіком, схемою або картою (О. Валецький); зразок, що відтворює, імітує будову і дію якого-небудь об'єкта, використовується для одержання нових знань про нього («Великий тлумачний словник сучасної української мови», 2004); спрощений опис системи або структури, який застосовують для того, щоб допомогти людям зрозуміти подібні системи або структури (Longman Dictionary of Contemporary English, 1995)»²⁰. Не всі види моделей можна використати для відтворення взаємозумовленості політичної і правової систем, оскільки не всі їх елементи мають кількісні показники. Важливими для дослідження політико-правових явищ є моделі «в правилах». Їх ще називають алгоритмічними моделями, бо вони будуються як «деревоподібні структури, в яких розгалуження відбувається при виконанні або невиконанні умови (якщо... то... інакше)»²¹. Така модель здатна допомогти у пошуку сильних і слабких аспектів взаємодії політичної і правової систем у напрямі виконання їх основної спільної функції – забезпечення стійкого суспільного порядку.

За формою моделі соціально-політичних систем, на думку В. Горбатенка, «можуть виступати як словесне описування в термінах гуманітарних наук або ж як графіки, діаграми, мате-

матичні чи кібернетичні системи»²². Вчений вказує моделі, важливі для політологічних досліджень. Серед таких: модель соціальної мобільності (С. Прайс, Д. Бартолом'ю), модель м'яких систем (Ван Гіг, П. Чекленд), модель гонки озброєнь (Дж. Річардсон), модель «довгих хвиль» (М. Кондратьєв, С. Маслов), модель «вісім коліс» (В. Тихомиров), моделі глобального розвитку (Б. Гаврилишин та інші теоретики Римського клубу), моделі функціонування політичних систем (Д. Істон, Г. Спіро, Г. Алмонд.). В. Горбатенко виокремлює три основні типи моделей соціально-політичних систем: статистичні (відображають стан соціально-політичних систем у певний момент часу), прості динамічні моделі (відображають не лише структуру, а й процес функціонування певних систем), складні динамічні моделі (відображають не лише структуру і процес функціонування, а й процес розвитку соціально-політичних систем)²³.

Отже, категорії «політична система» і «правова система» мають два виміри: уявний (вони є «теоретичними конструктами», що уявляють політичну і правову сфери як сукупність певних (визначених дослідником) елементів; реальний (аналіз цих елементів у їх взаємозв'язку відображає справжній стан справ у політичній і правовій сферах). Категорії «політична система» і «правова система» надають дослідникам можливість вивчати політичну і правову реальність у цілісності, а дослідження взаємозумовленості цих двох систем становить методологічну основу для розкриття механізмів розвитку суспільства, дозволяє визначити закономірності функціонування політико-правової системи, передбачити ймовірні наслідки тих чи інших політичних рішень, правових актів.

Для того, аби досліджувати взаємозумовленість політичної і правової систем необхідно використовувати знання як мінімум двох наук – політології і юриспруденції (міждисциплінарний підхід), розглядати об'єкти в їх цілісності (системний підхід), встановлювати однакові чи схожі елементи обох систем, між якими можна знайти і проаналізувати певні зв'язки (порівняльний метод), а також створювати умовні схеми взаємодії

політичної і правової систем, здатні сприяти їх ефективності на практиці (метод моделювання).

1. Кресіна І. О., Сотник А. Л. Правова політологія: проблеми наукової інституціоналізації. *Правова держава*. 2014. Вип. 25. С. 291–309.
2. Сотник А., Стойко О. Професор І. О. Кресіна – засновник української школи правової політології. *Кресіна Ірина Олексіївна: до 65-річчя від дня народження* / упорядники: В. А. Явір, О. М. Стойко. Київ: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2017. С. 11–28.
3. Взаємозумовлений. *Тлумачний словник української мови*. URL: <https://eslovnyk.com/vzajemozumovleniy> (дата звернення: 06.05.2019).
4. Йолон П. Система. Філософський енциклопедичний словник / ред. колегія: В. І. Шинкарук (голова). Київ: Абрис, 2002. С. 583.
5. Семигіна Т. В. Політичні ідеї представників системного підходу. *Політична думка XX–XXI століть: методологічний і доктринальний підходи: підручник: у 2-х т.* / Т. В. Андрущенко та ін.; за заг. ред. Н. М. Хоми. Львів: «Новий Світ-2000», 2016. Т. 1. С. 43–44.
6. Політологія: підручн. для вищ. навч. закладів / за заг. ред. канд. філос. наук Ю. І. Кулагіна, д-ра іст. наук, проф. В. І. Полуріза. Київ: Альтерпрес, 2002. С. 148–153.
7. Андреев С. С., Рудич Ф. М., Буцевицький В. С. Політична система суспільства. *Політологічний енциклопедичний словник* / упорядник В. П. Горбатенко; за ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. 2-е вид., доп. і перероб. Київ: Генеза, 2004. С. 511.
8. Рудич Ф. Політична система суспільства. *Політологічний словник: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.* / за ред. М. Ф. Головатого, О. В. Антонюка. Київ: МАУП, 2005. С. 596.
9. Афонін Е., Новаченко Т. Система політична. *Політологія: навчальний енциклопедичний словник довідник для студентів ВНЗ I–IV рівнів акредитації* / Денисенко В. М. та ін.; за наук. ред. д-ра політ. н. Н. М. Хоми. 2-ге видання, стереотипне. Львів: «Новий Світ – 2000», 2015. С. 609.
10. Семигіна Т. В. Цит. праця. С. 38.
11. System polityczny. *Encyklopedia politologii* / pod red. M. Żmigrodzkiego. T. 1 Pojęcia, teorie i metody / pod red. W. Sokoła, M. Żmigrodzkiego. Wyd. 2. Warszawa: Wolters Kluwer, 2016. S. 655–656.
12. Правові основи розвитку сучасних політичних систем: досвід та перспективи: монографія / Скрипнюк О. В. та ін. передм. Ю. С. Шемшученка та Г. О. Василевича. Київ: Вид-во «Юридична думка», 2013. С. 29–31.
13. Шемшученко Ю. С. Правова система. *Юридична енциклопедія*: в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ: «Укр. енцикл.», 1998 – 2004. Т. 5: П – С. 2003. С. 39.
14. Загальна теорія права: підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ: Ваіге, 2015. С. 317.
15. Лук'янов Д. В. Правова система. *Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т.* Харків: Право, 2016. Т. 3: Загальна теорія права / редкол.: О. В. Петришин (голова) та ін.; Нац. акад. прав. наук

України ; Ін-т держави і права імені В. М. Корещького НАН України; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого. 2017. С. 500. **16.** Оніщенко Н. М. Загальна характеристика правової системи як інтегруючої категорії юридичної науки. *Правова держава*. Щорічник наукових праць Інституту держави і права ім. В. М. Корещького НАН України. 2000. Вип. 11. Київ: Вид. Дім «Юридична книга». С. 68. **17.** Кіндратець О. Порівняльна політологія. *Політологія: навчальний енциклопедичний словник довідник для студентів ВНЗ I–IV рівнів акредитації* / В. М. Денисенко та ін.; за наук. ред. д-ра політ. н. Н. М. Хоми. 2-ге видання, стереотипне. Львів: «Новий Світ – 2000», 2015. С. 532. **18.** Дамірлі М. А. Методика проведення порівняльно-правових досліджень. *Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т.* Харків: Право, 2016. Т. 3: Загальна теорія права / редкол.: О. В. Петришин (голова) та ін.; Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права імені В. М. Корещького НАН України; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого. 2017. С. 270. **19.** Юринець В. Є. Методологія наукових досліджень: навч. посібник. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2011. С. 30–32. **20.** Політична наука: методи досліджень: підручник / Габрієлян О. А. та ін.; за ред. О. А. Габрієляна. Київ: ВЦ «Академія», 2012. С. 219. **21.** Там само. С. 234. **22.** Горбатенко В. П. Політичне прогнозування: теорія, методологія, практика. Київ: Генеза, 2006. С. 89. **23.** Там само.

***Kukuruz Oksana.* Interdependence of political and legal systems: theoretical and methodological basis**

The article focuses on the fact that the interdependence of political and legal systems is one of the objects of studying a new scientific direction – legal and political studies. In order to reveal the theoretical and methodological basis of the study of political and legal systems, the article deals with: understanding the categories of «interdependence» and «system»; approaches that structure the definition of the concepts of «political system» and «legal system»; methods that provide an opportunity to reveal the mutual influence of these two systems; heuristic foundations of the study of the interconnectedness of political and legal systems.

An overview of encyclopaedic literature, on the one hand, shows the absence of common generalized definitions of these systems, on the other hand, indicates the similarity of their understanding through the inclusion of a large number of diverse components. The approaches used by researchers in studying political and legal systems, researching their elements are presented.

It is revealed that different approaches apply not only to different types of systems, but to the same one. Therefore, it is recommended to first determination the identical, similar or common elements of both systems. The author draws attention to the methodological principles important for comparative studies.

By analogy with one of the most important stages of the comparative legal study of legal systems – the explanation and understanding of the mechanisms of similarities and differences – describes the heuristic foundations of the study of the interdependence of political and legal systems. This includes: identifying similarities and differences between political and legal systems; the establishment and explanation of the causal relationships of their interaction; finding out general trends in the functioning and development of these systems; development of classifications, models, projects of political decisions and legal acts.

It is determined that the categories «political system» and «legal system» have two dimensions: imaginary (they are «theoretical constructs», representing the political and legal spheres as a set of certain (identified by the researcher) elements; real (the analysis of these elements in their interrelationship, that reflects the current state of affairs in the political and legal spheres. It is noted that the categories «political system» and «legal system» give researchers the opportunity to study the political and legal reality in the integrity, and the study of the interdependence of these two systems is a methodological basis for the disclosure of the mechanisms of development of society, allows to determine the regularities of the functioning of the political and legal system, to predict probable the consequences of certain political decisions, legal acts.

The study of the interdependence of the political and legal systems requires the use of knowledge of at least two sciences – political science and jurisprudence (interdisciplinary approach), the consideration of objects in their integrity (system approach), the find out of identical or similar elements of both systems, between which one can find and analyze certain relations (comparative method), as well as the creation of conditional schemes of interaction between political and legal systems that can promote their effectiveness in practice (modeling method).

Key words: political system, legal system, comparative analysis, modeling method, types of models.